

איוב- שער 2: הקדמה המשך- בעיית תורת הגמול בתנ"ך

ראינו כי גדולי המאמינים- אברהם אבינו ומשה רבינו תמהו וחקרו את הצדק האלוקי. אך הם אינם היחידים, וכמעט כל גדולי הנביאים עסקו בשאלה זו. הרב יעקובסון חבר ספר בנושא זו ובו מאמר נרחב העוסק בענין זה¹. אנו נביא סקירה קצרה, ולא מקיפה בענין, על מנת להראות את ההיקף הנרחב של הדיון בבעיה (ונתמקד כעת בהצגת הבעיה, ולא בפתרונה!), ואת ההיבטים השונים לבעייה, לאורך התקופות השונות.

נפתח בספרי החכמה המיוחסים לשלמה המלך, וראשון שבהם ספר קהלת. נביא ציטוטים אחדים מדבריו- "וְעוֹד רְאִיתִי תַחַת הַשָּׁמַשׁ מְקוֹם הַמְשַׁפֵּט שָׁמָּה הִרְשַׁע וּמְקוֹם הַצְדָק שָׁמָּה הִרְשַׁע" (קהלת, ג, טו). לפחות במקום אחד יש לצפות למצוא צדק מוחלט, והוא בבית המשפט. והנה גם שם אין צדק והרשע שולט. אף אנו בימינו לא פעם תמהים על פסיקותיהם של שופטים נכבדים, וחשים, כי לא נעשה משפט צדק.

במקום אחר מציג שלמה המלך את הבעייה כפי שהיא:

"אֵת הַכֹּל רְאִיתִי בְיַמֵּי הַבְּלִי יֵשׁ צַדִּיק אַבֵּד בַּצְדָקוֹ וְיֵשׁ רָשָׁע מְאַרִיךְ בְּרַעְתּוֹ" (ז, טו). ובהמשך: "יֵשׁ הֶבֶל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יֵשׁ צַדִּיקִים אֲשֶׁר מַגִּיעַ אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַרְשָׁעִים וְיֵשׁ רָשָׁעִים שֶׁמַּגִּיעַ אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַצְדִּיקִים" (ח, יד).

הצדיק האובד בצדקו והרשע המאריך ברעתו- זהו המינוח המקראי לדברי רבי יוחנן בשם רבי יוסי: "צדיק ורע לו רשע וטוב לו" עליהם תמה משה רבינו, כמובא בגמרא בברכות (ז).

בספר משלי, ישנה התייחסות לבעייה אך לא כהתמודדות פילוסופית עם הנושא אלא בגדר של עצה:

"אַל תִּקְנֵא בְּאִישׁ חֶמְס וְאַל תִּבְחַר בְּכֹל דְרָרִי" (משלי, ג, לא).

"אַל יִקְנֵא לְבָד בַּחֲטָאִים כִּי אִם בְּיִרְאָת יְקֻזֵּק כֹּל הַיּוֹם" (שם, כג, יז).

גם בתהלים מוצאים אנו התייחסות דומה:

(א) "לְדָוִד אֵל תִּתְחַר בַּמַּרְעִים אֵל תִּקְנֵא בְּעֵשִׂי עוֹלָה" (מזמור לז).

אך במזמור אחר, מזמור ע"ג, מוצאים אנו התלבטות קשה בענין:

(ב) וְאֲנִי כְּמַעֲט נְטִיו רַגְלִי... (ג) כִּי קִנְאֵתִי בַּחֲלָלִים שְׁלוֹם רָשָׁעִים אֶרְאֶה: (מזמור ע"ג).

הבעייה של שלוות הרשעים כל כך מטרידה את המשורר עד כי כמעט נטיו רגליו מדרך הישר. הוא איננו מסוגל להתעלם מבעייה זו, ועל כן נזקק לעצת המשורר בסוף המזמור, כי עליו לשאוף לקירבת אלקים, ובכך יבוא מנוח לייסוריו הנפשיים. ואגב, מזמור זה דומה בסגנונו, אולי אף במסקנתו לספר איוב.

אין בכוונתנו להמשיך בפרוט טענות נביאים שונים כחבוקוק² וירמיהו³. נעיר אך שתי הערות:

¹ "לבעיית הגמול במקרא" עמ' 42-58.

² א, יג: 'טהור עיניו מראות רע והביט אל-עמל לא תוכל למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו' וכפי שמבאר ב'מצודות': 'הלא אתה טהור עינים לבל לראות דבר רע ולא תוכל להביט אל דבר עמל ולמה א"כ תביט ותשגיח בבוגדים לתת להם ממשלה מרובה ולמה תחריש בעת שהרשע משחית את הצדיק ממנו?'

³ יב, א: 'צדיק אַתָּה ה' כִּי אָרִיב אֶלֶיךָ אֶת מִשְׁפָּטֶיךָ אֶתְּךָ אֶתְּךָ מִדְּוַע דְרָרָךְ רָשָׁעִים צִלְחָה שְׁלוֹ כַל-בְּגָדִי בְּגָדִי?'

א. יונה הנביא שונה משאר הנביאים בכך שבעוד הם מתקשים בהבנת הצדק האלוקי, הרי שהוא מתקשה דווקא בחסד האלוקי. הוא איננו מבין מדוע הקב"ה סולח כל כך מהר לאנשי נינווה, ולדעת חז"ל כוונתו היתה לטובת בני ישראל, אך לא נאריך בכך.

ב. הרב יעקובסון מעיר כי טענות הנביאים תואמות את מצב הדור והאווירה הרוחנית באותו הזמן. הנה ירמיהו ויחזקאל יוצאים שניהם כנגד התפיסה של "אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקחינה". יחזקאל שואל - (פרק י"ח):

(א) וַיְהִי דְבַר יְקֹזֵק אֵלַי לֵאמֹר:

(ב) מַה לָּכֶם אַתֶּם מְשָׁלִים אֶת הַמֶּשֶׁל הַזֶּה עַל אֲדַמַּת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַבֹּת יֹאכְלוּ בֹסֵר וְשֵׁנֵי הַבָּנִים תִּקְחִינָה:

(ג) חִי אֲנִי נְאֻם אֲדֹנָי יְקֹזֵק אִם יְהִי לָכֶם עוֹד מֶשֶׁל הַמֶּשֶׁל הַזֶּה בְּיִשְׂרָאֵל:

(ד) הֲן כָּל הַנְּפֹשׁוֹת לִי הִנֵּה כְּנֶפֶשׁ הָאֵב וְכֶנֶפֶשׁ הַבֶּן לִי הִנֵּה הַנְּפֹשׁ הַחֹטְאִת הִיא תָמוּת:

ואף ירמיה עוסק באותה סוגיא: (פרק ל"א):

(כח) בַּיָּמִים הָהֵם לֹא יֹאמְרוּ עוֹד אַבֹּת יֹאכְלוּ בֹסֵר וְשֵׁנֵי בָנִים תִּקְחִינָה:

(כט) כִּי אִם אִישׁ בְּעֹזוֹ יָמוּת כָּל הָאָדָם הָאֹכֵל הַבֹּסֵר תִּקְחִינָה שְׁנָיו:

המצב מתדרדר לקראת חורבן הארץ והמקדש, וביטול העצמאות המדינית. מנהיגי הדור מנסים להסביר ולשכנע את העם בסיבה למצב הקשה. הם לא תולים את המצב בחטאים שהם עושים, שזו האמת, אלא מנסים לחפש את האשם בדורות הקודמים. וכך נוצר מצב שהאווירה ברחוב היא כאילו הצרות הבאות על הדור אינן גמול למעשי בני הדור, אלא הם משלמים על חטאי הדורות הקודמים. לכן יוצאים שני הנביאים כנגד התפישה הזאת ומסבירים כי העם הם החוטאים ועליהם לתקן את דרכם ואין להם לתלות צרותיהם באחרים.

לעומת זאת הנביאים צפניה ומלאכי מציגים טענה שונה של העם בנושא הגמול.

צפניה יוצא כנגד תפישה נפסדת שבכלל אין גמול - "לית דין ולית דיין": (צפניה, א, יב):

"וַיְהִי בַעֲת הַהִיא אֲחַפֵּשׂ אֶת יְרוּשָׁלַם בְּנִירוֹת וּפְקֻדָּתַי עַל הָאֲנָשִׁים הַקּוֹפְאִים עַל שְׁמֵרֵיהֶם הָאֹמְרִים בְּלִבָּבָם לֹא יִיטִיב יְקֹזֵק וְלֹא יִרַע."

ובדרך דומה מתאר אחרון הנביאים - מלאכי (ב, יז):

"הוֹצֵאתֶם יְקֹזֵק בְּדַבְרֵיכֶם וְאֹמַרְתֶּם בְּמֹה הוֹצֵעֵנוּ בְּאֹמְרֵכֶם כֹּל עֲשֵׂה רַע טוֹב בְּעֵינֵי יְקֹזֵק וּבְהֶם הוּא חַפֵּץ אוֹ אִיהָ אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט."

ובהמשך דבריו (ג, יד):

"אֹמַרְתֶּם שׁוֹא עֶבֶד אֱלֹהִים וּמַה בָּצַע כִּי שְׁמַרְנוּ מִשְׁמַרְתֶּנוּ וְכִי הִלְכְנוּ קְדֻרָנִית מִפְּנֵי יְקֹזֵק צָבֹאוֹת."

נביאים אלו חיו בתחילת ימי בית שני, כשרוב העם נשאר בגלות וחי חיי רווחה, ואילו העולים שנענו לצו האלוקי לעלות לארץ חיו במצב כלכלי ומדיני קשה ביותר. לכן תחושתם היא של "שוא עבוד אלקים" - מה יצא לנו מכך ששמענו בקול ה' הקב"ה לא מעריך כלל את מסירות הנפש של העולים, עד כדי כך שהם שואלים: "במה אהבתנו?" (א, ב).

מצב דומה היה גם בתחילת המאה שעברה - החלוצים שעזבו את חיי הרווחה בגלות נתקלו במציאות קשה כאן בארץ. למשל, חברות הצעירים שעלתה מרומניה לראש פינה סבלה קשות מהביצות (ילדים מתו

מהקדחת), מהשלטון הטורקי ומערביי המקום. לחץ כבד הופעל עליהם מבני משפחותיהם העשירים ברומניה, לשוב הביתה, כלשונם. בזכות החלטת הנשים הם נשארו, ואולי אף הם בליכם חשבו: האם זה מה שמגיע לנו על מסירות הנפש, האם לא - "שוא עבוד אלקים"? אך ההיסטוריה מורה שהם אכן קבלו מענה לשאלתם, אמנם תשובה כואבת מאד: השואה! מה נותר מבני משפחתם העשירים ברומניה? ואילו הם, שעלו ארצה, למרות הקשיים, שרדו והקימו התיישבות למופת, ובניהם נאחזו בארץ.

את הסקירה הקצרה בענין "תורת הגמול בתנ"ך" נסיים בהערה חשובה אותה מעיר הרב נבנצל⁴: "מצינו שרוב הנביאים התחבטו בשאלה הידועה בשם "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו". משה ואיוב, ירמיהו ושואל: "מדוע דרך רשעים צלחה?", חבקוק: "תחריש בבלע רשע צדיק ממנו" וכי. אך האמת היא, ששאלה זו של הנביאים אינה ברורה כלל ועיקר: וכי יתכן היה להיפך?... נתאר לעצמנו עולם שבו המצב הפוך- הצדיק מצליח תמיד, והרשע מפסיד ורע ומר לו. מה היה קורה במצב זה? לא היה מקום לבחירה. כל אדם שפוי היה בוחר בתורה ובמצוותיה, ובורח מן העבירה, ואז, איזה מקום היה לנתינת שכר למי שבחר בטוב?... אם כן למה בדיוק חתרו הנביאים בשאלתם?".

נכון אמנם שכל הנביאים שואלים ודנים בבעיה זו, אך לכאורה יש לה פתרון כה פשוט: אם מחלל שבת היה נענש בתאונת דרכים בנסיעתו זו, ושומר שבת היה זוכה בפייס, הרי ברור שכולם היו שומרי שבת, וקיום המצוות היה נעשה שלא מתוך בחירת האדם. רעיון הבחירה הוא רעיון מרכזי ביהדות, ולכך נברא האדם, ונצטווה על כך: "רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם, אֶת-הַחַיִּים וְאֶת-הַטּוֹב, וְאֶת-הַמָּוֶת, וְאֶת-הַרָע... (דברים, ל, טו). וכך נפסק ברמב"ם (הלכות תשובה פ"ה):

"רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו הוא שכתוב בתורה הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע... ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים וכתוב ראה אנכי נותן לפניכם היום כלומר שהרשות בידכם...".

במידה והצדק האלוקי יופיע באופן מידי, הרי שהוא ימנע את בחירתו של האדם. אם כן לא ברור מה רצו כל הנביאים, שיהיה 'צדיק וטוב לו, רשע ורע לו', והיכן הבחירה? מכאן מסביר הרב את מצב העולם בעת בריאתו, ולאחר חטא האכילה מעץ הדעת, ונסביר בלשוננו: החטא איננו מסתכם באכילת תפוח אסור, כפי שלימדה הגנת, אלא ענין מהותי ביותר. כשהקב"ה ברא את העולם בציון "טוב מאד", כח הרע היה ברור מאד ומנותק מן האדם. לאדם אמנם נתנה בחירה, אך בחירתו היתה כמי שנותנים לו שתי כוסות נוזל צלול ושקוף - על האחת רשום 'מים' ועל השנייה: 'רעל'. כל בן דעת יבחר במים כיון שידוע היטב מה כרוך בשתיית הרעל. יש לו בחירה בין הכוסות אך בחירתו ברורה.

זה היה המצב בעת הבריאה. הטוב והרע היו כה ברורים, כמים וכרעל, והאדם נדרש לבחור בטוב. אדם הראשון נעלב מדרישה זו, וחשב שזהו איננו אתגר גדול עבורו. הוא רצה שהרע יתחבר אל מציאות החיים, והאתגר יהיה לבחור בטוב. "עץ הדעת טוב ורע" - דעה הכוונה לחיבור, כמו - "ויידע אדם את חוה אשתו". אכילה מעץ זה גורמת לכך שמציאות הרע הופכת לחלק מחיינו, ולא ניכר כלל הנזק שבה.

⁴ בספרו- שיחות לספר בראשית, מאמר ב- "הבחירה בכי רע" עמ' יט-כח, וראוי מאד לעיין במאמר כולו!

ונסביר זאת בדוגמא מחיינו- אם נשאל אדם כיצד הוא מענג את השבת, מה טוב ומה רע עבורו? הרי שאדם דתי יבחר בתפילות, שעורי שבת, סעודות ודברי תורה כעונג עבורו. ואילו אם נאלץ אותו ליסוע לבילוי בכנרת הוא יחוש סבל ורוע. ולעומתו, אדם שאיננו שומר שבת, יתענג על נסיעה לטיול ובילוי בחוף הים, ואילו לשבת בבית הכנסת בשעורי תורה, זהו עינוי מבחינתו. ראינו אם כן, שטוב ורע משמשים בעירוביאי בחיינו. זו המציאות שנוצרה כתוצאה מכך שאדם אכל מ'עץ הדעת טוב ורע'- הטוב והרע מחוברים למציאות החיים. מטרתו של אדם הראשון בחיבור זה היה מתוך כוונה טובה, להתמודדות קשה ומשמעותית יותר: לא לבחור בין מים לרעל, אלא בין נסיעה לים או תפילה בבית כנסת בשבת. זו התמודדות קשה בהרבה כשהטוב והרע לא ניכרים לעיניים. אמנם לא מגיע לו פרס על כוונתו זו, כי עבר על מצוות הבורא, אך מדוע נענש כה בחומרה וגורש מגן עדן? הסיבה לכך היא כי ה' הכיר את טבעו של האדם, והנה מעשה זה של אדם הראשון הביא לחורבן גדול: רוב העולם בוחר ברע, ומלכות ה' בעולם, שזהו תכלית בריאת העולם, לא ניכרת כלל. רוב האנשים אכן בוחרים ברע, וקדושת השבת נרמסת. כתוצאה מחטא עץ הדעת רע וטוב משמשים יחדיו בעולם, כבוד ה' איננו ניכר, ותפקידינו כעת, להרבות את הטוב, ולהתפלל ולקוות, כפי שאנו אומרים בתחילתה של השנה בימים הנוראים- ש"כ כל הרשעה כולה תכלה" וכבוד ה' יתגלה שוב בעולם. זה תכלית האדם בפרט ועם ישראל ככלל להחזיר את שלטון הטוב ולמגר את הרוע. אך עד אז שני הכוחות פועלים במקביל ולכל דבר טוב יש רע כנגדו. וזו גם בקשת כל הנביאים, להחזיר את העולם למצבו הקודם כדי ששם ה' יתגדל בעולם.

לאדם נדמה כי בחירה מתוך התלבטות היא הרצויה ביותר, ולא היא! בדברים ברורים ומוחלטים התלבטות היא חסרון. דוגמא לדבר, בהתייחסות הנביא ליואב שר צבאו של דוד:

"כי יואב נטה אחרי אדוניה, ואחרי אבשלום לא נטה, וינס יואב... " (מלכים א', ב, כח).

ומסביר הרב נבנצל:

"העובדה שיואב נטה אחרי אדוניה, המורד בדוד, יש בה אכן כדי לגרום למנוסתו של יואב, מפחד נקמתו של שלמה המלך, אך מדוע מזכיר הנביא- 'ואחרי אבשלום לא נטה'! הרי אדרבא, נאמנותו של יואב לדוד במרד אבשלום יכולה רק להיזקף לזכותו של יואב?... עונה הגמרא- ואחרי אבשלום לא נטה- שבקש לנטות ולא נטה' (סנהדרין מט.). ליואב היו מחשבות להצטרף אל אבשלום, והגם שהתגבר עליהם בסופו של דבר, ונשאר נאמן לדוד, אבל משר צבא דוד מצפים ליותר...".

עצם ההתלבטות יש בה פסול, וכך גם ביחס לרע, אין יתרון בהתלבטות בדבר.

ראינו בשיעורנו זה, מקומות שונים בתנ"ך ובהם עיסוק בבעיית הגמול, וכל מקום לפי מצב התקופה. עמדנו על הסתירה כביכול שבין 'בעיית הגמול' ורעיון ה'בחירה החופשית', ובארנו את בקשת הנביאים לאורך כל הדורות

ולאחר שסקרנו את הנושא בכללותו בתנ"ך, הגיע כעת הזמן להתמקד בספרנו- ספר איוב, וזאת נעשה, בע"ה, בשיעורנו הבא...